

MAJA MAŃKIEWICZ

 <https://orcid.org/0009-0004-1172-4394>

Zwierzęta jako podmioty pamięci Kulturowe oraz językowe doświadczenie cmentarza dla zwierząt „Tęczowy Most” w Szymanowie

Животные как субъекты памяти
Культурный и языковой опыт кладбища
для животных «Радужный мост»
в Шиманове

Абстракт

Целью данной работы является характеристика текстовой составляющей надгробных надписей, встречающихся на территории кладбища «Радужный мост» в Шиманове под Вроцлавом, реконструкция моделей поведения современного человека, переживающего утрату близкого существа, а также описание процессов, свидетельствующих о культурной трансгрессии в отношениях между людьми и нечеловеческими животными. Для точной реконструкции социокультурного измерения данного кладбища исследование было сосредоточено как на языковом аспекте надписей, так и на эстетике кладбищенского пространства. На основании анализа собранного материала сделан вывод о том, что на кладбищах для животных через различные формы выражения проявляется чрезвычайно сильная связь между человеком и его умершим питомцем. Кроме того, выявлена трансформация

Animals as Subjects of Memory:
The Cultural and Linguistic Experience
of the “Rainbow Bridge” Pet Cemetery
in Szymanów

Abstract

The aim of this study was to characterize the textual layer of tombstone inscriptions at the “Rainbow Bridge” pet cemetery in Szymanów near Wrocław, reconstruct behavioral patterns of contemporary people experiencing the loss of a close companion, and analyze processes indicative of cultural transgression in human-nonhuman animal relationships. To precisely reconstruct the socio-cultural dimensions of the described cemetery, the research focused on both the linguistic aspects of the inscriptions and the aesthetics of the cemetery space. The analysis of the collected material revealed that pet cemeteries serve as spaces where a remarkably strong bond between humans and their deceased animal companions is expressed through various forms of expression. Furthermore, the study highlighted a shift in the perception of nonhuman animals from objects to subjects.

восприятия нечеловеческих животных: их начинают рассматривать не как объекты, а как субъекты.

Ключевые слова: *animal studies*, кладбища для животных, надгробные надписи, смерть, зоотанатология

Keywords: animal studies, pet cemeteries, tombstone inscriptions, death, zootanatology

Wprowadzenie

Głównym celem artykułu jest scharakteryzowanie warstwy tekstowej inskrypcji umieszczonych na nagrobkach¹ znajdujących się na cmentarzu dla zwierząt towarzyszących² „Tęczowy Most” w Szymanowie pod Wrocławiem. Istotne jest dla mnie ponadto zrekonstruowanie schematów zachowań charakterystycznych dla współczesnego człowieka doświadczającego (w momencie zgonu zwierzęcia pozaludzkiego) „śmierci oplakiwanej”, polegającej na „interpretowaniu i przeżywaniu śmierci przez pryzmat faktu zgonu bliskiej, [...] głęboko kochanej osoby. Istotą tego pojmowania śmierci przesycy najgłębsza żałoba [...], przekształcająca sens ludzkiego życia po poniesionej stracie”³.

Ten rodzaj „miłości sięgającej za grób”, jak określa to Jacek Kolbuszewski, wiązał się z różnego typu formami ekspresji objawiającymi się w oryginalnych sposobach na nagrobne utrwalanie pamięci po swoich bliskich⁴. Poprzez ich rekonstrukcję zamierzam prześledzić kulturę transgresję relacji człowieka ze zwierzętami pozaludzkimi, które w poprzednich stuleciach zwyczajowo nie były traktowane w kategorii podmiotu, lecz przedmiotu.

¹ Ze względu na fakt, że termin „epitafium” nie posiada jasnych zakresów znaczeniowych, zdecydowałam się na określenie napisów nagrobnych wyłącznie mianem „inskrpcja”. O historii oraz rozwoju pojęcia „epitafium” szczegółowo rozprawiają Paulina Mucha (zob. Paulina Mucha, „Epitafium nagrobne jako forma pamięci o zmarłym”, *Acta Humana*, nr 5 (2014): 183–195, https://bazhum.muzhp.pl/media/files/Acta_Humana/Acta_Humana-r2014-t-n5/Acta_Humana-r2014-t-n5-s175-187/Acta_Humana-r2014-t-n5-s175-187.pdf (dostęp: 11.12.2024)) oraz Agnieszka Szczaus (zob. Agnieszka Szczaus, „Sposoby wyrażania śmierci w inskrypcjach nagrobnych ze Starego Cmentarza w Zakopanem”, *LingVaria*, vol. 19, nr 2 (38) (2024): 237–290, <https://doi.org/10.12797/LV.19.2024.38.18>).

² Inaczej zwierzęta domowe, czyli: „[...] zwierzęta tradycyjnie przebywające wraz z człowiekiem w jego domu lub innym odpowiednim pomieszczeniu, utrzymywane przez człowieka w charakterze jego towarzysza”. Ustawa z dnia 21 sierpnia 1997 roku o ochronie zwierząt, *Dziennik Ustaw* (1997), nr 111, poz. 724.

³ Jacek Kolbuszewski, *Cmentarze* (Wrocław: Wydawnictwo Dolnośląskie, 1996), 165.

⁴ Zob. Kolbuszewski, *Cmentarze*, 210.

Nadrzędną perspektywę badawczą stanowi dla mnie zootanatologia, która umożliwi mi sprobematyzowanie kwestii dotyczących zwierzęcej śmierci tudzież tabuizacji samego zgonu. W toku badań uwzględniłam założenia Marzeny Kotyczki. Badaczka w monografii pod jej redakcją zatytułowanej *Śmierć zwierzęcia...* przedstawiła możliwy sposób rozumienia „zootanatologii”, a także zwróciła uwagę na znaczącą rolę przyjęcia perspektywy nieantropocentrycznej podczas refleksji nad tożsamością oraz istotą zwierząt pozaludzkich⁵.

Uzupełnienie perspektywy tanatologicznej stanowiły badania prowadzone w zgodzie z założeniami *animal studies*, które za Carym Wolfem rozumiem w kategorii interdyscyplinarnej dziedziny dotyczącej studiów nad relacjami człowieka i zwierząt⁶.

Należy zaznaczyć, że w administracyjno-prawnym wariantcie tego pojęcia cmentarz stanowi wyraźnie wyodrębniony teren, przeznaczony do grzebania zmarłych⁷. Jest to jednak zbyt obszerny termin, zatem wskazane byłoby połączenie dwóch sposobów interpretacji potrzebnych do zrozumienia istoty cmentarza⁸. Stanowi on bowiem zarówno przestrzeń pamięci, a więc miejsce, gdzie wyrażane są różnorakie więzi międzyludzkie zespolone z okazywaniem miłości do zmarłych⁹, jak i tekst¹⁰, z którego lektury można wysnuć wnioski na temat nieżyjących, ich bliskich, a także znamiennego dla danego czasu stosunku ludzi do śmierci¹¹.

⁵ Zob. Marzena Kotyczka, „Słowo wstępne”, w *Śmierć zwierzęcia. Współczesne zootanatologie*, red. Marzena Kotyczka (Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2014), 11–12.

⁶ Zob. Cary Wolf, „Animal studies, dyscyplinarność i post(humanizm)”, przeł. Karolina Krasuska, *Teksty Drugie*, nr 1–2 (2013): 125, https://rcin.org.pl/Content/62025/PDF/WA248_79066_P-I-2524_wolfe-animal_o.pdf (dostęp: 11.12.2024).

⁷ Zob. Kolbuszewski, *Cmentarze*, 33.

⁸ W kontekście istoty grzebowisk (zwierzęcych nekropolii) warto nadmienić, że ze wspomianej perspektywy prawno-administracyjnej nie są one pełnoprawnymi cmentarzami. Stosuje się do nich bowiem przepisy z ustawy z dnia 13 września 1996 roku o utrzymaniu czystości i porządku w gminach (*Dziennik Ustaw* (1996), nr 132, poz. 622) oraz ustawy z dnia 11 marca 2004 roku o ochronie zdrowia zwierząt oraz zwalczaniu chorób zakaźnych zwierząt (*Dziennik Ustaw* (2004), nr 69, poz. 625). Funkcjonowanie nekropolii ludzkich reguluje natomiast ustawa z dnia 31 stycznia 1959 roku o cmentarzach i chowaniu zmarłych (*Dziennik Ustaw* (1957), nr 11, poz. 62).

⁹ Zob. Kolbuszewski, *Cmentarze*, 18.

¹⁰ O istocie postrzegania cmentarza jako swoistego tekstu kulturowego przekonywał między innymi Jacek Kolbuszewski w swojej publikacji *Cmentarze*: „[...] także i cmentarz traktowany był jako swoista księga pamięci, jak pewnego rodzaju tekst. [...] Kartami owej księgi stawały się poszczególne groby, pojmowane jako świadectwa ludzkiego istnienia, człowieczych w życiu dokonań, postrzegane jednak również jako przesłanie, wiele mówiące o nieuchronności ludzkiego losu, o śmierci, ludzkiej wreszcie pamięci”. Kolbuszewski, *Cmentarze*, 27.

¹¹ Zob. Kolbuszewski, *Cmentarze*, 27–29.

Warstwa językowa nagrobnych inskrypcji

Na każdym z nagrobków widnieje informacja o zmarłym, w której skład wchodzi: jego imię (*Diego*¹²; *Gustaw*; *Pablo*), nazwisko¹³ (*Stefan Długosz*), data śmierci i/lub narodzin (*Gabi 1997–2008*), jak również, lecz rzadziej, rasa (*Emil Joko-mar chow chow*) czy płeć (*pamięci Pana Ryszarda*).

Oprócz tych danych obok imion pupili pojawiają się określenia umożliwiające zobrazowanie ich charakteru oraz usposobienia. Służą temu zwykle przymiotniki (często w stopniu najwyższym) powiązane z takimi wartościami, jak: wierność (*Do zobaczenia ukochany najwierniejszy przyjacielu*), piękno ([...] *Mój najpiękniejszy Kocurek!*), dobro (*Mądry dobry piesek*), mądrość (*Najpiękniejszy Najmądrzejszy*), radość (*Byłaś dla nas największą radością na zawsze zostaniesz w naszych sercach...*), odwaga i siła (*Ukochany Filipus Byłeś największym Szczęściem Siłą Odwagą i Mądrością [...]*). Jednak w głównej mierze zwierzęta charakteryzowane są przez pryzmat uczuć samych właścicieli, którzy często decydują się na ich bezpośrednią egzemplifikację. Zwierzęta są bowiem kochane (*Ukochany Kamyk Pozostaniesz na zawsze w naszych sercach Kochamy i tęsknimy*), a czasami bezpośrednio określane mianem miłości (*Nasza miłość*).

Zdecydowanie najczęściej deklarowaną relacją łączącą ludzi z ich zwierzęciem jest przyjaźń (*Nie ma na świecie przyjaźni, która trwa wiecznie [...]*). Jednak w nielicznych przypadkach pupil zostaje nazwany synem lub córką (*Synuś Przyjaciel Kumpel Na zawsze w sercu Tęsknimy bardzo*). Chętnie wykorzystywany jest też zwrot *członek rodziny*, będący formą pośrednią pomiędzy terminem *przyjaciel* a bezpośrednim określeniem zwierzęcia mianem potomka (*Najukochańszy przyjaciel i członek rodziny*)¹⁴.

Z przedstawionej analizy wynika, że osoby podejmujące decyzję o pochówku zwierzęcia na cmentarzu „Tęczowy Most” posługują się w inskrypcjach różnego typu zwrotami, mającymi na celu ukazanie dogłębnej relacji między opiekunem a zwierzęciem. Ta forma ekspresji wiąże się z odczuwaniem między innymi silnego

¹² Wszystkie przytoczone w artykule przykłady językowe pochodzą z inskrypcji nagrobnych znajdujących się na terenie wspomnianego już wcześniej cmentarza dla zwierząt towarzyszących „Tęczowy Most” w Szymanowie pod Wrocławiem. Zapis materiałów (w tym ortografia, interpunkcja oraz układ graficzny) zachowano w formie oryginalnej, zgodnej z treścią widniejącą na nagrobkach.

¹³ Nadane oczywiście w sposób nieformalny przez właścicieli.

¹⁴ Niemniej skłonność do określania zwierzęcia mianem członka rodziny może wynikać również z potrzeby antropomorfizacji teje istoty. Dzięki temu zabiegowi, jak sądzi James Sarpell, można bowiem uznać zwierzę za pełnoprawnego przyjaciela, a tym samym czerpać z takiej relacji korzyści. Zob. James Sarpell, *W towarzystwie zwierząt. Analiza związków ludzie-zwierzęta*, przeł. Anna Alichniewicz (Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1999), 177.

smutku, sygnalizowanego także na płycie nagrobnej (*Kochałeś i byłeś kochany została po tobie pustka, smutek i żal*).

Pojawiają się również deklaracje pamięci, czasami nawet dozgonne, którymi zwyczajowo obdarza się jedynie najbliższe osoby (*Ślady na piasku znikają, ślady w sercu pozostają na zawsze*), oraz nadzieja na ponowne spotkanie (*Kiedyś Cię spotkamy, zobaczymy, pośmiejemy!* [...]). Zaobserwować można poza tym takie działania, jak pożegnania (*żegnajcie najdroższe słoneczka*) oraz podziękowania (*Dziękujemy, że nas adoptowałeś*).

Szeroko rozpowszechnionym zjawiskiem w tekstach inskrypcji, powiązanim z poczuciem druzgocącej straty, jest eufemizacja śmierci. Zastępcze określenia śmierci są zróżnicowane, lecz wszystkie przywołują bardziej optymistyczną koncepcję umierania oraz mają charakter konsolacyjny. Śmierć utożsamiać można bowiem między innymi ze snem (*Na wieczny sen otulona śpij snem błogim* [...]), z odejściem (*Dla nikogo nie odeszłaś, na zawsze będziesz żyła w naszych sercach i myślach*) lub ze spoczynkiem (*Tu spoczywa w spokoju Nasza Kochana Hercia Moja miłość zawsze z Tobą Do zobaczenia Kochanie*). W użyciu jest również zwrot *tu leży*, podobnie zakładający, że grób to tylko miejsce przejściowe, a nie ostateczne (*Tu leży nasz kochany*).

Eufemizacja często dotyczy miejsca, do którego mógł udać się zmarły. Implikowanie możliwej przestrzeni pozagrobowej także może przynosić ukojenie w żalobie. Odnosnie do zwierząt towarzyszących najczęściej jest nią Tęczowy Most, za który można odejść (*Ukochany piesek odszedł za tęczowy most*), pobiec (*Pobiegłaś za tęczowy most*) czy znaleźć się w jego przestrzeni (*Bądź szczęśliwy w tęczowej krainie, ja swą miłość Ci czasem podeślę* [...]).

W inskrypcjach znajdujących się na tym cmentarzu eksplicytnie pojawia się motyw dotyczący przedstawiania zwierząt w postaci aniołków. W tym wypadku można doszukiwać się analogii do nagrobków dziecięcych. Te porównania wynikają z poglądu, że psy oraz inne zwierzęta towarzyszące tak jak dzieci są pełne dobroci i niewinności (*Czasem anioły... ..chodzą po ziemi łapami*)¹⁵.

Wiele z nagrobków posiada szczególnie rys indywidualny, umożliwiający oddanie cech zmarłego bądź przekazanie bodaj fragmentu jego historii. Ta tendencja szczególnie tyczy się aspektów związanych z funkcjonowaniem pupila w obrębie rodziny albo z przebytą chorobą (*Szafirek Piesek Żył 17 lat Zasnął po ciężkiej chorobie Odpoczywaj Szafirku*). Tylko w nielicznych przypadkach udokumentowane zostają losy pupila jako jednostki bardziej niezależnej¹⁶, posiadającej prywatne doświadczenia (*Gwiazda psich zawodów. Adoptowany ze schroniska, następnie skatowany przez właściciela. Odebrany interwencyjnie. Ostatnie tygodnie życia spędził*

¹⁵ Zob. Kolbuszewski, *Cmentarze*, 54.

¹⁶ Takiej, która funkcjonuje poza ramami rodziny tworzonej wraz z ludźmi.

będąc kochanym. [...]). Tego typu wypowiedzi w formie inskrypcji mają charakter laudacyjny. Służą zatem przedstawieniu dokonanych zasług, a równocześnie świadczą o fakcie, że nie tylko osiągnięcia jednostki ludzkiej mogą zostać odnotowane po jej śmierci¹⁷.

W niektórych inskrypcjach wykorzystane zostają ponadto wiersze, ewentualnie maksymy stworzone między innymi przez bliskich zmarłego (*Chciałam napisać Ci wiersz, lecz słowa nie przychodziły. Chciałam napisać Ci wiersz, by wyrazić jak bardzo tęsknimy. W domu pusto, brak na ubraniach Twego futerka, cisza brak tupotu Twych łapek, to dla serca udręka. [...]*). Właściciele zwierząt decydują się również na zamieszczenie fragmentów tekstów autorów literackich, na przykład Adama Mickiewicza (*Ten kraj szczęśliwy... Gdzie – po psie płaczą szczerze i dłużej*), Konrada Lorenza (*Nie ma na świecie przyjaźni, która trwa wiecznie. Jednym wyjątkiem jest ta, którą obdarza nas pies*) czy ks. Jana Twardowskiego (*Można odejść daleko i zawsze być blisko*). Na nagrobkach pojawiają się też fragmenty Biblii (*W rękach Pana jest dusza wszystkiego żywego stworzenia Księga Hioba XII. 10*), dedykacje (*Kochanemu Leonkowi Pani i Pan*) oraz parafrazy słynnych sentencji (*Nasz Kiciak Aston Przybyłem, zamruczałem, zdobyłem. [...]*).

Analizując warstwę językową inskrypcji, należałoby zwrócić również uwagę na szereg zabiegów leksykalnych, słowotwórczych oraz stylistycznych, które zwykle służą intensyfikacji ekspresji emocjonalnej. Częstym zjawiskiem jest użycie deminutywów (*Goldiś, Kajtuś, Maksiu, Nasze Słoneczko*), które pełnią funkcję afektywną oraz umożliwiają przypisanie zwierzętom statusu jednostki bliskiej, a tym samym pogłębienie ich relacji z właścicielem. W warstwie leksykalnej dominują ekspresywy (*Będzie mi go brakowało! [...]*; *Putku, Puciu, Przyjacielu! [...]*), które także wzmacniają emocjonalny ton komunikatu. Zauważalne są też potoczny i kolokwializm (*piesek; słodziak*), których obecność wpływa między innymi na złagodzenie oficjalnego tonu przestrzeni cmentarnej oraz nadanie inskrypcji charakteru wypowiedzi intymnej.

Istotnym elementem tekstów są również metafory i tropy poetyckie związane z eufemizacją czy próbą oswojenia śmierci (*Mój mały przyjaciel przekroczył tęczowy most*). W warstwie słowotwórczej zaobserwować można z kolei neologizmy (*Spooczyj w siankowym rajku*), tworzone zapewne intuicyjnie (zwykle z pominięciem

¹⁷ Wyjątek stanowią pomniki stawiane zwierzętom między innymi za oddanie właścicielom (pomnik psa Dżoka na Wawelu w Krakowie) oraz ordery nadawane za zasługi dla całych społeczności (medal Za Nienaganną Służbę przyznany ukraińskiemu Patronowi). W tych wypadkach jednakże do głosu dochodzi perspektywa antropocentryczna, wedle której zwierzę pozaludzkie zasługuje na uznanie wyłącznie wtedy, gdy poświęci się dla człowieka lub stanie się obiektem daleko posuniętej antropomorfizacji. Zob. Arkadiusz Kwiecień, „Zwierzęce cmentarze jako miejsca performansu kulturowego”, *Zoophilologica. Polish Journal of Animal Studies*, nr 5 (2019): 79, <https://doi.org/10.31261/ZOOPILOLOGICA.2019.05.07>.

norm językowych). Wreszcie, zaburzenia interpunkcyjne oraz nieregularna składnia świadczą o silnym nacechowaniu emocjonalnym wypowiedzi i indywidualizacji języka. Czasami właściciele pochowanych zwierząt decydują się na wykorzystanie utrwalonych w języku formułek (*Na zawsze w naszych sercach; Śpij spokojnie*), lecz tworzą także własne inskrypcje. Język staje się zatem w tym wypadku narzędziem umożliwiającym przepracowanie straty oraz podtrzymanie symbolicznej relacji z utraconym zwierzęciem.

Estetyka przestrzeni cmentarnej

Uwzględnienie samych inskrypcji byłoby o tyle problematyczne, że uniemożliwiłoby dokonanie dokładnej diagnozy przestrzeni cmentarnej¹⁸. Zamierzam zatem wziąć pod uwagę również opis fizycznego wymiaru płyt nagrobnych oraz elementów znajdujących się w bliskiej okolicy mogiły.

Stylistyka funeralna „Tęczowego Mostu” jest ściśle zespolona z ludzkimi nekropoliami, stanowiącymi dla zwierzęcych grzebowisk formę pierwowzoru zarówno w kontekście prawnym, formalnym, jak i estetycznym. Płyty nagrobne są łądząco podobne do tych wykorzystywanych podczas pogrzebu ludzi. Wykonane są z tych samych materiałów, przybierają identyczne formy. Analogiczna jest też konwencja zamieszczania na nagrobku bądź obok niego podobizny zmarłego w formie fotografii oprawionej w ramkę, rzeźby czy zdjęcia nagrobkowego¹⁹, tudzież żywych albo sztucznych kwiatów.

Podobieństwa do ludzkich nekropolii doszukiwać się można także w sygnowaniu granicznych dat życia poprzez użycie znaku ikonicznego krzyża lub serca, skrótów *ur.* oraz *zm.* albo podawanie daty zgonu wyłącznie w formie zapisu cyfrowego, bez poprzedniego wykorzystania znaków graficznych czy słownych²⁰.

¹⁸ Cmentarz rozpatrywany w kategoriach dzieła kultury jest bowiem „przestrzenią, której znaczenia tworzy całość jego wyglądu”. Kolbuszewski, *Cmentarze*, 35.

¹⁹ Te niewerbalne elementy „wzmacniają pamięć o osobie, której, choć w aspekcie biologicznym nie ma już wśród żywych, to jednak w aspekcie fizycznym pozostaje niemal nieśmiertelna”. Katarzyna Sobstyl, „Semantyka grzebowisk dla zwierząt na tle miejsc pochówku ludzi. Analiza porównawcza makroznaków”, *Etnolingwistyka. Problemy Języka i Kultury*, vol. 32 (2020): 161, <http://dx.doi.org/10.17951/et.2020.32.157>.

²⁰ Zob. Iwona Steczko, „Językowe sposoby wyrażania aktu śmierci w dawnych inskrypcjach nagrobnych z cmentarza Rakowickiego w Krakowie”, *Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis. Studia Linguistica*, nr 6 (2019): 107, <https://studialinguistica.uken.krakow.pl/article/view/5065/4744> (dostęp: 11.12.2024).

Istnieją jednakże groby, które pod względem wizualnym znacząco odbiegają od ukształtowanych (między innymi na drodze tradycji) ludzkich wzorów oraz norm dotyczących miejsca pochówku. W Szymanowie obecne są bowiem nagrobki upodobnione do kości, serca czy ciała pupila. W niektórych przypadkach spostrzec można także brak płyty nagrobnej; miejsce pochówku zostaje wtedy wyznaczone wyłącznie za pomocą deseczek, kamyków albo cegieł. Najczęstszą formą upamiętnienia nieżyjącego jest jednak umiejscowienie, na uprzednio sporządzonym grobie, kamiennej płyty nagrobnej, na której znajdują się personalia zmarłego.

Wymienione zabiegi świadczą zapewne o rozwoju odrębnego kierunku estetycznego charakterystycznego jedynie dla zwierzęcych cmentarzy. Jednakże ze względu na brak kulturowo skodyfikowanych sposobów na upamiętnianie śmierci zwierzęcia występuje nieformalna dowolność w przystrajaniu nagrobków, ściśle związana z eklektyzmem i mieszaniem sfery *sacrum* z *profanum*²¹. Możliwa do odnotowania jest bowiem praktyka umieszczania w okolicy grobu przedmiotów należących do zmarłego pupila: zarówno nowych, jak i starych zabawek, pluszaków, smyczy czy obroży²². Mogiły przyozdabiane są też figurkami, wstążkami, lampkami bądź innymi elementami mającymi charakter czysto estetyczny. Ta tendencja nie jest typowa dla nekropolii ludzkich, szczególnie w Polsce²³. Ową praktykę utożsamiać można z obrzędem zapalania zniczy (które również są obecne, lecz w mniejszej liczbie); oba zwyczaje bowiem wiążą się z upamiętnianiem śmierci zwierzęcia oraz unaczynieniem troski bliskich²⁴. Pozostając w temacie różnic pomiędzy cmentarzami ludzkimi a zwierzęcymi, godny odnotowania jest fakt, że tym, czego zupełnie nie uświadczą się na omawianym cmentarzu, są symbole religijne²⁵.

²¹ Zob. Małgorzata Roeske, „Stylistyka i społeczna recepcja cmentarza dla zwierząt w Rzędzianach”, *Zoophilologica. Polish Journal of Animal Studies*, nr 5 (2019): 63, <https://doi.org/10.31261/ZOOPIHILOLOGICA.2019.05.06>.

²² Katarzyna Sobstyl wysnuwa wniosek, że ta konwencja organizacyjna przypomina „legowiska z rozrzuconymi na nich zabawkami, po które za chwilę wróci czworonożny przyjaciel, członek rodziny”. Takie działanie, będące formą pamięci, uznać można natomiast za „zachowanie magiczne, mające na celu zatrzymanie (cofnięcie czasu)”. Sobstyl, „Semantyka grzebowisk dla zwierząt na tle miejsc pochówku ludzi”, 167.

²³ W krajach anglosaskich zdarza się natomiast pozostawianie na grobie zmarłego dziecka zabawek czy innych tego typu elementów. Zob. Michał Piotr Pręgowski, „Największy, najukochańszy. Ostatnie pożegnania opiekunów z psami”, w *Pies też człowiek? Relacje psów i ludzi we współczesnej Polsce*, red. Michał Piotr Pręgowski i Justyna Włodarczyk (Gdańsk: Wydawnictwo Naukowe KATEDRA, 2014), 315.

²⁴ Zob. Pręgowski, „Największy, najukochańszy”, 315–316.

²⁵ Oprócz wspomnianych wcześniej znaków krzyża wykorzystywanych do oznaczania daty zgonu. Nie posiadają one jednak charakteru religijnego, ponieważ uległy sekularyzacji i stały się uniwersalnym kulturowo symbolem śmierci. Podobnie sprawa może się mieć ze zniczami, lecz jest to kwestia wymagająca dokładniejszych badań. Niemniej z pewnością stanowią one element obrzędu zakorzenionego w kulturze pogańskiej i prawdopodobnie są „echem rytuału rozpalania ognia”. Dawid

Zwierzęta jako podmioty pamięci. Kulturowe oraz językowe doświadczenie cmentarza...

Dla wielu grzebowisk zwierzęcych dosyć specyficzne zjawisko stanowi także przyozdabianie grobów kolorowymi wiatraczkami, łamiącymi typowy dla cmentarza nastrój zadumy²⁶. Ich symbolika powiązana jest ściśle z przeznaczonymi dla zwierząt pozaludzkich legendarnymi zaświatami, które określone zostały mianem wspomnianego już wcześniej Tęczowego Mostu²⁷. Stanowi on formę sielankowej przestrzeni, do której po śmierci trafiają wszystkie zwierzęta. W głównej mierze ma tak naprawdę spełniać funkcję konsolacyjną. Człowiek, przyjmując jego istnienie, wierzy, że zwierzęcy towarzysz trafi do miejsca spokojnego, gdzie nie doświadczy żadnej zgryzoty²⁸. Wiara przyczynia się tym samym do złagodzenia wymiaru żałoby oraz wszelkich negatywnych uczuć, które się wraz z nią pojawiają.

Przestrzenią służącą do upamiętniania zwierzęcia po jego śmierci nie jest jednak sam grób wraz z nagrobkiem. Na terenie „Tęczowego Mostu” obecne są bowiem kolumbaria z urnami, a także ceglane ściany pokryte granitowymi tabliczkami z utrwalonymi na nich inskrypcjami. Należy nadmienić również istnienie paru większych rozmiarów kapliczek (jedna z nich ma kształt obroży), wokół których stawiane są znicze oraz zdjęcia zmarłych.

Można wysnuć wniosek, że na grzebowisku „Tęczowy Most” odcisnięte zostało piętno postmodernizmu. Na cmentarzu zetkniemy się nie tylko z minimalistycznymi nagrobkami, lecz także z tymi, które charakteryzują się dysharmonią, przepychem, a nawet kiczem. Zjawisko to wskazuje na silną emocjonalność ludzi, którzy zdecydowali się pochować swoich bliskich, wyrażoną poprzez tendencję do estetyzacji miejsca pochówku²⁹. Kicz posiada bowiem terapeutyczną moc upiększania rzeczywistości³⁰. Umożliwia iluzoryczną ucieczkę do świata sprawdzonego piękna, w którym śmierć albo nie istnieje, albo jest po prostu bardzo odległa³¹.

Biedrzyński, „Desakralizacja pojęć pod wpływem popkultury”, w *Language in Culture – Culture in Language*, red. Anna D. Biedrzyńska i Michał Palmowski (Nowy Sącz: Wydawnictwo Naukowe Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej w Nowym Sączu, 2014), 56–57.

²⁶ To zjawisko jest jednakże najbardziej charakterystyczne dla cmentarza „Psi los” w miejscowości Nowy Konik. Jak konstatuje Anna Myślińska: „Wydaje się, że to na tym cmentarzu rozpoczęła się »moda« ozdabiania grobów za pomocą ruchomych zabawek poruszających się na wietrze”. Anna Myślińska, „Grzebowiska dla zwierząt w Polsce”, *Architectus*, nr 1 (53) (2018): 95, https://architectus.pwr.edu.pl/files/numery/53_06.pdf (dostęp: 11.12.2024). O przytoczonym cmentarzu szczegółowo pisze Anna Najdecka. Zob. Anna Najdecka, „Stylistyka nagrobków cmentarza dla zwierząt »Psi los«”, *Zoophilologica. Polish Journal of Animal Studies*, nr 5 (2019): 47–57, <https://doi.org/10.31261/ZOOPHILOLOGICA.2019.05.05>.

²⁷ Warto zaznaczyć, że do powstania koncepcji Tęczowego Mostu przysłużyło się anonimowe opowiadanie zamieszczone w latach dziewięćdziesiątych na jednej ze stron internetowych. Zob. Roeske, „Stylistyka i społeczna recepcja cmentarza dla zwierząt w Rzędzianach”, 63.

²⁸ Zob. Pręgoski, „Największy, najukochońszy”, 316.

²⁹ Zob. Kolbuszewski, *Cmentarze*, 176.

³⁰ Zob. Kolbuszewski, *Cmentarze*, 245.

³¹ Zob. Kolbuszewski, *Cmentarze*, 245–246.

Podsumowanie

Niniejszy tekst jest przyczynkiem do badań nad warstwą tekstową inskrypcji i nagrobków cmentarzy zwierzęcych w Polsce, wymaga ona bowiem dokładniejszych oraz obszerniejszych analiz. Najważniejszym wnioskiem, jaki można wysnuć z przedstawionych rozważań, jest fakt, że cmentarz dla zwierząt stanowi miejsce uzewnętrznienia dogłębnej relacji pomiędzy człowiekiem a jego nieżyjącym towarzyszem, ponieważ „cmentarz odznacza się osobliwą zdolnością więziotwórczą, buduje bowiem ową wspólnotę tych, którzy już zeszedli z tego świata, oraz żyjących, będących przecież [...] »przyszłymi umarłymi«”³².

Dodatkowo zaświadczyć można, że sztuka sepulkralna, powiązana ściśle z potrzebą upamiętniania osób wybitnych i szczególnie ważnych dla społeczności, przestała dotyczyć jedynie ludzi³³; pole jej wpływów zostaje przeniesione także na inne istoty żywe, dzięki czemu jesteśmy w stanie obserwować między innymi, jak fundamentalne zmiany dokonały się w społecznym postrzeganiu opozycji pomiędzy wartością życia człowieka a zwierzęcia³⁴. Zyskało ono bowiem nie tylko miano pełnoprawnego członka rodziny, ale również godność zostania pochowanym i upamiętnionym po śmierci³⁵.

Bibliografia

- Biedrzyński, Dawid. „Desakralizacja pojęć pod wpływem popkultury”. W *Language in Culture – Culture in Language*, red. Anna D. Biedrzyńska i Michał Palmowski, 56–63. Nowy Sącz: Wydawnictwo Naukowe Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej w Nowym Sączu, 2014.
- Kolbuszewski, Jacek. *Cmentarze*. Wrocław: Wydawnictwo Dolnośląskie, 1996.

³² Kolbuszewski, *Cmentarze*, 31.

³³ Zob. Anna Królikowska, „Estetyka współczesnych cmentarzy”, *Opuscula Sociologica*, nr 1 (2012): 63, <https://cejsh.icm.edu.pl/cejsh/element/bwmeta1.element.desklight-4cf59a1d-0cd8-4185-ad1c-fc8bd835f12c> (dostęp: 11.12.2024).

³⁴ Według Arkadiusza Kwietnia wspomniane zmiany miały fundamentalny wpływ na zaistnienie w ludzkim, antropocentrycznym świecie cmentarzy przeznaczonych dla zwierząt pozaludzkich. „Powstanie takich miejsc stało się konieczne z chwilą, gdy w psie, kocie czy króliku zobaczyliśmy podmiot (a nie przedmiot), gdy go nazwaliśmy i uczyniliśmy członkiem rodziny, a niektórzy odkryli w nim duszę”. Kwiecień, „Zwierzęce cmentarze jako miejsca performansu kulturowego”, 78.

³⁵ Zob. Kwiecień, „Zwierzęce cmentarze jako miejsca performansu kulturowego”, 76.

- Kotyczka, Marzena. „Słowo wstępne”. W *Śmierć zwierzęcia. Współczesne zootanologie*, red. Marzena Kotyczka, 7–14. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2014.
- Królikowska, Anna. „Estetyka współczesnych cmentarzy”. *Opuscula Sociologica*, nr 1 (2012): 59–72. <https://cejsh.icm.edu.pl/cejsh/element/bwmeta1.element.desklight-4cf59a1d-0cd8-4185-ad1c-fc8bd835f12c> (dostęp: 11.12.2024).
- Kwiecień, Arkadiusz. „Zwierzęce cmentarze jako miejsca performansu kulturowego”. *Zoophilologica. Polish Journal of Animal Studies*, nr 5 (2019): 73–82. <https://doi.org/10.31261/ZOOPHILOLOGICA.2019.05.07>.
- Mucha, Paulina. „Epitaforium nagrobne jako forma pamięci o zmarłym”. *Acta Humana*, nr 5 (2014): 183–195. https://bazhum.muzhp.pl/media/files/Acta_Humana/Acta_Humana-r2014-t-n5/Acta_Humana-r2014-t-n5-s175-187/Acta_Humana-r2014-t-n5-s175-187.pdf (dostęp: 11.12.2024).
- Mysłińska, Anna. „Grzebowiska dla zwierząt w Polsce”. *Architectus*, nr 1 (53) (2018): 89–98. https://architectus.pwr.edu.pl/files/numery/53_06.pdf (dostęp: 11.12.2024).
- Najdecka, Anna. „Stylistyka nagrobków cmentarza dla zwierząt »Psi los«”. *Zoophilologica. Polish Journal of Animal Studies*, nr 5 (2019): 47–57. <https://doi.org/10.31261/ZOOPHILOLOGICA.2019.05.05>.
- Pręgowski, Michał Piotr. „Największy, najukochańszy. Ostatnie pożegnania opiekunów z psami”. W *Pies też człowiek? Relacje psów i ludzi we współczesnej Polsce*, red. Michał Piotr Pręgowski i Justyna Włodarczyk, 301–326. Gdańsk: Wydawnictwo Naukowe KATEDRA, 2014.
- Roeske, Małgorzata. „Stylistyka i społeczna recepcja cmentarza dla zwierząt w Rzędzianach”. *Zoophilologica. Polish Journal of Animal Studies*, nr 5 (2019): 59–72. <https://doi.org/10.31261/ZOOPHILOLOGICA.2019.05.06>.
- Sarpell, James. *W towarzystwie zwierząt. Analiza związków ludzie-zwierzęta*. Przeł. Anna Alichniewicz. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1999.
- Substyl, Katarzyna. „Semantyka grzebowisk dla zwierząt na tle miejsc pochówku ludzi. Analiza porównawcza makroznaków”. *Etnolingwistyka. Problemy Języka i Kultury*, vol. 32 (2020): 157–171. <http://dx.doi.org/10.17951/et.2020.32.157>.
- Steczko, Iwona. „Językowe sposoby wyrażania aktu śmierci w dawnych inskrypcjach nagrobnych z cmentarza Rakowickiego w Krakowie”. *Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis. Studia Linguistica*, nr 6 (2019): 92–108. <https://studialinguistica.uken.krakow.pl/article/view/5065/4744> (dostęp: 11.12.2024).
- Szczaus, Agnieszka. „Sposoby wyrażania śmierci w inskrypcjach nagrobnych ze Starego Cmentarza w Zakopanem”. *LingVaria*, vol. 19, nr 2 (38) (2024): 273–290. <https://doi.org/10.12797/LV.19.2024.38.18>.
- Ustawa z dnia 31 stycznia 1959 roku o cmentarzach i chowaniu zmarłych. *Dziennik Ustaw* (1957), nr 11, poz. 62.
- Ustawa z dnia 13 września 1996 roku o utrzymaniu czystości i porządku w gminach. *Dziennik Ustaw* (1996), nr 132, poz. 622.

Ustawa z dnia 21 sierpnia 1997 roku o ochronie zwierząt. *Dziennik Ustaw* (1997), nr 111, poz. 724.

Ustawa z dnia 11 marca 2004 roku o ochronie zdrowia zwierząt oraz zwalczaniu chorób zakaźnych zwierząt. *Dziennik Ustaw* (2004), nr 69, poz. 625.

Wolf, Cary. „Animal studies, dyscyplinarność i post(humanizm)”. Przeł. Karolina Krasuska. *Teksty Drugie*, 1–2 (2013): 125–153. https://rcin.org.pl/Content/62025/PDF/WA248_79066_P-I-2524_wolfe-animal_o.pdf (dostęp: 11.12.2024).

Maja Mańkiewicz – studentka filologii polskiej na Uniwersytecie Śląskim w Katowicach. W swojej pracy licencjackiej badała motyw umierania zwierząt we współczesnej literaturze dziecięcej, koncentrując się na jego roli w kształtowaniu tożsamości oraz empatii u najmłodszych czytelników. Interesuje się zagadnieniami związanymi z nurtem posthumanistycznym, *animal studies* i zootanatologią. E-mail: maja.mankiewicz86@gmail.com.

Maja Mańkiewicz – student of Polish studies at the University of Silesia in Katowice. In her bachelor's thesis, she studied the theme of animal death in contemporary children's literature, focusing on its role in shaping identity and empathy among the youngest readers. She is interested in subjects related to posthumanist trends, animal studies, and zoothanatology. E-mail: maja.mankiewicz86@gmail.com.